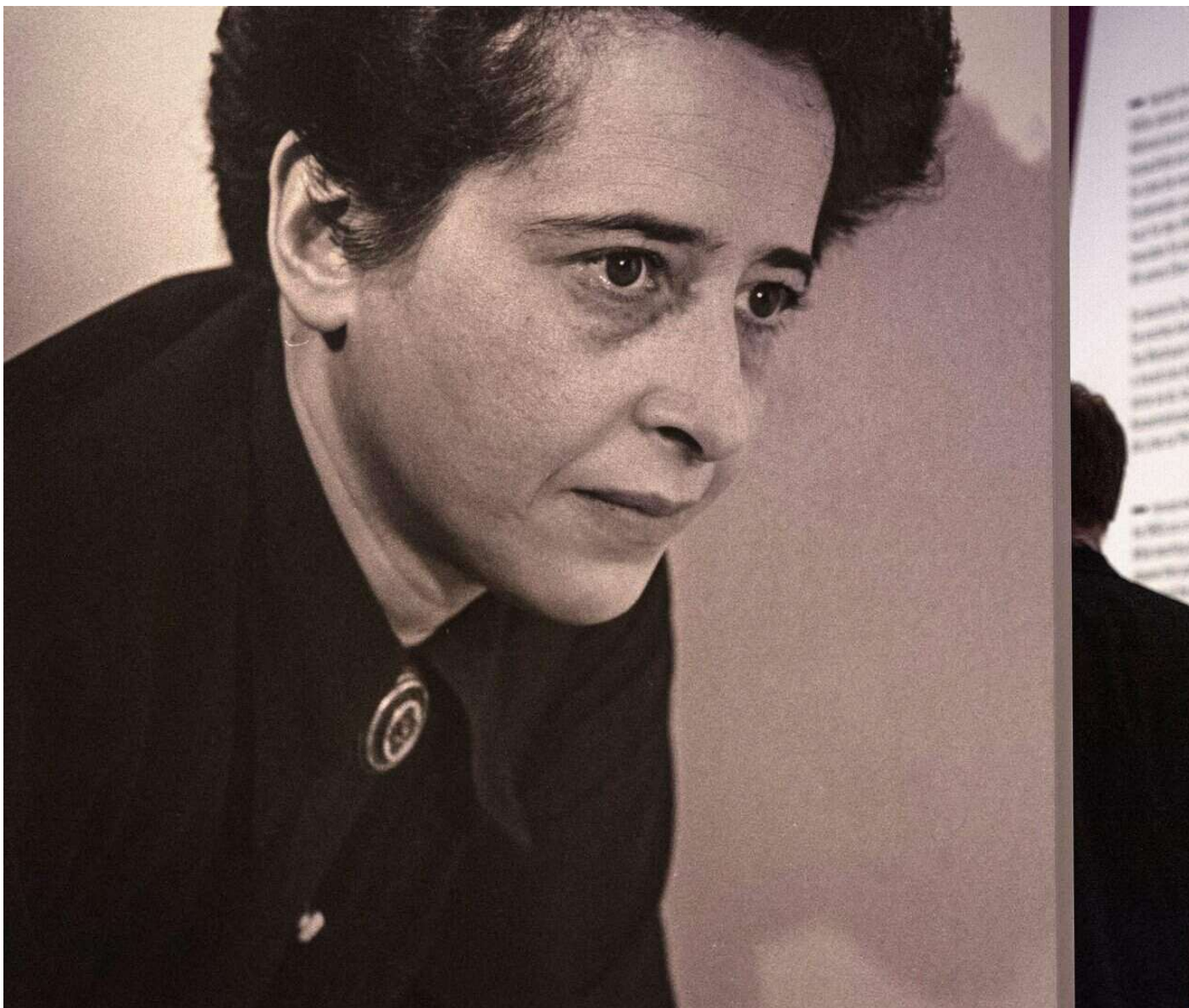

Opinie

Wie vrijheid wil behouden zal ruimte moeten houden voor het anders-zijn van de ander | opinie

Als er iemand is die ons kan uitleggen wat vrijheid is en hoe zij onverwacht op het spel kan komen te staan, is het de Duits-Amerikaanse filosoof Hannah Arendt (1906-1975), stelt Petra Bolhuis. 'Houd ruimte voor het anders-zijn van de ander.'

Een foto van Hannah Arendt op de tentoonstelling 'Hannah Arendt en de twintigste eeuw' in het Deutsches Historisches Museum in Berlijn in 2020. © Foto: ANP/AFP
2 oktober 2025, 07:10

Hannah Arendt, geboren in Koningsburg in Duitsland, begint haar leven in een tijd waarin haar geassimileerde Joodse gezin leeft in welvaart en aanzien. Dan komt in 1933 Hitler aan de macht en ineens verandert haar leven en dat van vele anderen op dramatische wijze.

Via Frankrijk vlucht ze naar de VS. In haar belangrijkste werk *Totalitarisme* (in 1951 in het Engels uitgegeven als *The Origins of Totalitarianism*) probeert ze te begrijpen hoe het zo mis heeft kunnen gaan in haar geboorteland, dat welvarende, vooruitstrevende en culturele gidsland, Duitsland. Ze wil het begrijpen, maar ze schrijft ook vooral voor de generaties na haar. Het veel gehoorde 'dit nooit meer' moet handvatten krijgen.

Ik ben van na de oorlog en hoop dat dat zo blijft. Ik groeide op met 'Dit nooit meer'. Maar nu, in 2025, zijn er meer vergelijkingen met het begin van de tweede wereldoorlog als ooit tevoren.

Ik hoorde in één week de president van Duitsland en van Polen zeggen dat het 'dit nooit meer' onder druk staat. De democratische vrijheid staat onder druk en we zien dat gebeuren in landen waarin ons dat tot voor kort onmogelijk leek.

Ongerust en machteloos

Het is economisch een tijd van voorspoed, maar de mensen zijn bang, ongerust en vooral machteloos. De vrijheid gaat je aan het hart, maar wat kan je doen? Als filosoof haal ik hoop uit het denken van Hannah Arendt.

De machteloosheid die u en ik voelen bij de grote wereldpolitiek ervoer Arendt ook. Maar ze ziet een rol voor ieder van ons weggelegd in het vasthouden van de vrijheid. Wat is vrijheid volgens Arendt en wat kunnen u en ik doen om er aan bij te dragen?

Arendt is een liberaal denker, maar benadrukt dat vrijheid niet betekent dat een individu onbelemmerd mag doen wat hij wil. Juist wanneer de overheid belooft veel voor de burgers of bedrijven te regelen ontstaat gemakkelijk het idee dat de overheid de individuele- of groepsbelangen moet behartigen.

Dat vrije burgers zich moeten voegen in wat democratisch is besloten en wat geborgd is in een rechtstaat, is echter de basis van de vrijheid van ons allemaal. Dat dit niet meer vanzelfsprekend is zien we het duidelijkst bij diegenen die denken dat zij de straat op moeten om met geweld hun opvattingen te verwezenlijken.

Klachten over spelende kinderen

Maar vrijheid gaat ook voor de meer gezagsgetrouwe burgers maar al te vaak over het recht om geen last te hebben van anderen. Denk aan alle klachten over spelende kinderen, bederf van uitzicht en dergelijke. Het beroep op de overheid of justitie om voor persoonlijke vrijheid te zorgen neemt toe en de overheid doet beloftes alsof dat kan.

Arendt schrijft dat mensen die de wereld waarin ze leven niet meer kunnen begrijpen niet meer in vrijheid kunnen handelen. Om te handelen heb je namelijk een oriëntatie op de mogelijke gevolgen nodig. Als de werkelijkheid snel verandert en de problemen complex zijn, dan kan alleen een complottheorie de wereld weer simpel maken. Als een rattenvanger van het onbehagen zegt de maker van de complottheorie tegen iedereen die zich beknelt voelt: 'daar gaan wij iets aan doen'. De oorzaak wordt gelegd bij 'anderen', waarmee de belofte wordt gegeven dat diegenen die zich als 'wij' identificeren niets hoeven te veranderen en geen offers hoeven brengen.

Arendt zelf werd in het Duitsland van de jaren dertig als Joodse vrouw als 'de ander' gezien en daardoor werd haar vrijheid en later ook haar leven op het spel gezet.

Chaos creëren voor machtsbehoud

Terugkijkend op de opkomst en ondergang van Hitlers Derde Rijk schrijft ze dat het grootste gevaar van zo'n complottheorie en de totalitaire staat die daaronder kan ontstaan erin bestaat dat vrijheid en democratie worden opgeheven. Want, zoals Arendt beschrijft, een populist blijft alleen aan de macht door zoveel politieke en maatschappelijke chaos te creëren dat hij die als excuus kan gebruiken voor het niet nakomen van zijn verkiezingsbeloften. De vrijheid en de democratie komen daardoor steeds meer onder druk te staan.

Maar wat verdwijnt er dan? Wat is dan die vrijheid voor Arendt? Voor Arendt zit de vrijheid erin dat je niet aan je instincten en impulsen bent overgeleverd. Mensen kunnen dus vrijheid scheppen binnen de natuurlijke condities. Dat is goed nieuws, maar mensen hebben wel bepaalde voorwaarden nodig om die vrijheid te ervaren.

Arendt noemt veiligheid, zekerheid, het recht om fouten te maken en solidariteit. Deze zijn misschien het beste samen te vatten als 'vertrouwen'. Dan kun je even afstand nemen van gevoelens en impulsen en nadenken over je eigen vrijheid en die van anderen.

Dat vertrouwen verdwijnt wanneer geweld toeneemt en het wij-zij denken ontspoord. We worden er soms hopeloos van en weten niet wat

te doen en dan willen mensen graag een sterke overheid die dat gaat oplossen. 'Hard aanpakken' is een veelgehoorde reactie.

De paradox is dat wanneer meer en meer vrije burgers in een democratie gaan denken dat anderen vooral in de weg staan van hun vrijheid, we de gemeenschap verliezen die die vrijheid mogelijk maakt.

Wolk van uiteenlopende opvattingen

Arendt is ook na de Tweede Wereldoorlog hoopvol en haar optimisme is echt wel beproefd. Zij ziet dat wij allemaal deel zijn van een netwerk van betrekkingen; de wolk van uiteenlopende opvattingen, die zijn weerslag vindt in verkiezingen, wetten, regels, normen en waarden.

Als we cynisch worden, complottheorieën aanhangen om ons het denken te besparen en anderen gaan zien als degenen die maar een offer moeten brengen opdat wij onze vrijheid kunnen herwinnen, dan staat binnen de kortste keren ook ónze vrijheid op het spel.

Wat wij met elkaar delen in de maatschappij begint in de voetbalkantine, bij het koffiezetapparaat en op school en wordt pas dan een democratisch gegeven waar partijen in de verkiezingen hun programma's op gaan schrijven.

Arendt benadrukt juist dat 'de anderen' niet voornamelijk onze vrijheid belemmeren, maar juist de wereld om ons heen gemaakt hebben en in stand houden. Alleen daardoor hebben wij nu de vrijheid om andere dingen te doen dan te zorgen voor eerste levensbehoeften.

De gezamenlijk tot stand gebrachte instituties zoals democratie en de rechtstaat zorgen voor een kader, maar wie als individu de vrijheid wil behouden zal ook zelf ruimte moeten houden voor het anders-zijn van de ander.

Petra Bolhuis uit Baflo is filosoof, gespecialiseerd in het werk van Hannah Arendt en Michel Foucault. Vrijdag 10 oktober presenteert zij een 'filosofische avond' in de Laurentiuskerk in Baflo, in het kader van het Agricola Festival met als thema 'vrijheid'. Meer info: agricolalaurentius.nl